

MILAN KUNDERA

Mi az, hogy Kelet-Európa?

— *Milan Kundera, ön gyakran tiltakozik, ha keleti írónak nevezik. Mi zavarja ebben?*

— Egy látszatra jelentéktelen pontatlanság, amely századunk egyik ámítása. Magyarország, Lengyelország, Csehország egy ezredév óta a nyugati sors részese, a katolikus egyházzal, a gótikával, a reformációval, a reneszánszsal, a barokkal stb. Tehát: van Oroszország, a maga nagyon sajátos történelmével, s vannak nyugati országok, melyeket uralma alatt tart. Ha keleti országoknak nevezik őket, ezzel igazolják (földrajzilag és történelmileg) erőltetett áthelyezésüket egy olyan kulturális légkörbe, amely tőlük tökéletesen idegen.

— *Ennek a különbözőségnek a hangsúlyozásával nem kockáztatja-e azt, hogy elhatárolja magát az orosz disszidensektől, noha az ön harca azonos az övékével?*

— Éppen ellenkezőleg. Rokonszenvezem velük, noha a sorsom tökéletesen különböző. Nem hiszem, hogy Bergyajev tévedett volna, amikor azt írta, hogy az orosz kommunizmus többel tartozik Rettegett Ivánnak, mint Marxnak: az orosz disszidensek saját történelmük démonaival harcolnak; tragikus sorsot élnek meg, igaz, de így hiteles; ez az ő sorsuk. Mi, ezzel szemben, meg vagyunk fosztva a saját sorsunktól, elnyelt minket egy idegen történelem. Az orosz ellenállók hősieken küzdenek a szov-

jet társadalom többségi konformizmusa ellen. Bennünket viszont támogat az idegen elnyomás alatt élő nemzet többsége. Szolzsenyicin egy másik kultúra oldaláról ítélkezik kíméletlenül a Nyugat fölött, amelynek a válságát, szerinte, a reneszánsz romboló szelleme indította meg. Én része vagyok ennek a Nyugatnak, ragaszkodom kérdésfeltevéséhez, kételkedő szelleméhez, amely könnyen elveszhet s nem is sokára a mindenütt megtelepedő álbizonyosságok nyomása alatt. A disszidensek, akár az orosz tábornagyok, nem kételkednek hazájuk világmissziójában. Összes szenvedése ellenére, Oroszország nem fog olyan nagyon eltűnni. Moszkva felé nézve a Nyugat talán megpillanthatja a jövő különös arcát. Prágában csak saját kivégzésének látványát szemlélheti.

— *Ezek szerint hova sorolja magát? Miben látja a cseh, magyar, lengyel kultúra hivatását?*

— Közép-Európa, soknemzetiségű hazám, ma ketté van hasítva, elfelejtve, s Nyugatnak még a fogalmától is távortartva. Mégis, Közép-Európa adta századunk csaknem összes nagy szellemi impulzióját a világnak, a bécsi pszichoanalízistől a Prágában született strukturalizmusig. És Közép-Európa vetette föl elsőnek a kérdést Európa haláláról: Karl Kraus víziójában az emberiség utolsó napjairól, Kafka *Perének* emlékezetnélküli városában, Svejk a derék katona jámbor mosolyában, Herman Broch értékcsökkenés-analízisében, Karel Capek robotjaiban, Déry Tibor X városában. Közép-Európa, ahol törékeny kis nemzetek élnek, amelyek hozzászoktak már saját haláluk gondolatához, hatvan esztendeje mutat tükröt Nyugat-Európa végéről. De ha a Nyugat végnapjait valóban hazámban készítik elő, csak egyetlen dolgot kívánhatok: hogy kultúrája éber maradjon, még haldoklásában is, s eddig nem látott ismeretekkel gazdagodjon az emberről és a világról.

— *Vagyis olyan elkötelezettségről van szó, amely a szó szokványos értelmében nem « politikai »?*

— Megpróbálom egy példával megmagyarázni: mivel a cseh irodalom 1970 óta ki van tiltva a könyvkiadásból, csaknem valamennyi értékes író nagyon lehatárolt példányszámban, gépelt saját kiadásban jelenteti meg műveit. Van mondanivalójuk, és, ellentétben más szerzőkkel, nincs gondjuk azzal, hogy olvasót találjanak. Az emberek törlik magukat, hogy elolvashassanak minden példányt, noha rendőrségi zaklatásoknak lehetnek kitéve. De a mintegy kétszáz mű között hiába keresnénk politikai műveket, pamfletteket, satírákat vagy rendszerellenes szövegeket. Cseh regényeket találhatunk, költészetet, tanulmányokat, irodalmi kritikák gyűjteményét, röviden: egy tökéletesen személyes irodalmat, amely eredetiséget keres, stílust és a valóság eddig föl nem tárt aspektusait. A lecke hatalmas horderejű: a tragikus helyzet nem « politikus » reakciót váltott ki, nem « elkötelezett irodalmat » szült, hanem ellenkezőleg, mélységes ellenérzést a művészet alávetettsége iránt. A halálos veszély pillanatában az irodalom nyugati identitásának lényege felé fordult, azaz személyes kalanddá vált, amely örökösen rákérdez a világra.

— *Lényegében tehát ön visszautasítja, hogy elkötelezett írónak nevezzék. Óvakodik az ideológiáktól.*

— A totalitarizmus: minden kulturális megnyilvánulás beolvasztása a népművelés óriási építményébe. Az elkötelezett irodalom ennek a hatalmas nevelő hülyeségnek a része. Az elkötelezettnek mondott művészet (tehát amely egy politikai programnak van alávetve) nem szembesül a valósággal, hanem előregyártott értelmezés szerint ép-penséggel elrejti. Része annak a hatalmas és végzetes — egyébként Nyugaton is létező — irányzatnak, amely hajlamos elsikkasztani a konkrét életet egy absztrakt rendszer hasznára, lecsökkenteni az embert a társadalmi szerepére, és megfosztani a művészetet a kiszámíthatatlantól. Akár az egyik oldalon áll, akár a másikon, az a művészet, amely egy politikai cél szolgálatába szegődik, részesévé válik ennek az általános elbutulásnak.

— Az áldozat és a hóhér, a forradalmár és a rendőr, a bürokrata és a disszidens között hallgatólagos megegyezés van szóhasználatban, megrögzöttségekben, gondolkodási klisékben, amelyek leszorítják, csökkentik és lehatárolják az emberről alkotott víziókat. Az áldozattal rokonszenvezem a hóhérral szemben, a disszidenssel a bürokratával szemben, de hogy megközelítsem a valóságot, meg kell törnöm vitájuk szűkre szabott körét, amely csalón azt állítja magáról, hogy a valóság lényege. Jakub¹ a politika lapos világában élt, és hirtelen megpillantja (túl későn és csak egy tűnékeny pillanatra) az ember lehetőségeit, mindazt, amit ő nem használt ki: a szépséget, a természetet, az álmot, a szerelmet, a megmagyarázhatatlant. Ez a kép kísért engem: az ember elveszett dimenzióinak váratlan fölfedezése.

— *Hogy látja a cseh kultúra helyzetét?*

— Az 1968-as orosz megszállás után kétszáz íróit ítélték hallgatásra, továbbá az akkoriban világszerte csodált cseh filmesek egész csoportját, több tucat festőt, színészt és színházi rendezőt. Kitétek az állásából több ezer tudóst (köztük száznegyvenöt történészt), több száz egyetemi oktatót (csak a prágai bölcsészkarról ötven professzort és docenst), s több tízezer ismeretlent iskolákból, gimnáziumokból, újságoktól, a közigazgatásból, irodákból és laboratóriumokból... Egy részüket lecsukták. Voltak, akiket a halálba hajszoltak. Két költő, Stanislav Neumann és Jiri Pistora öngyilkos lett. Barátom, Jan Prochazka regényíró annak a heves rágalomhadjáratnak lett az áldozata, amelyet a sajtó-rádió-televízió együttes erővel vezetett ellene. Jan Patocka filozófus, Husserl követője, egy kihallgatás után halt meg kórházi ágyán... és így tovább. Egyeseket emigrációra kényszerítettek, például két híres színházi rendezőt: Otmár Krejčát és Alfred Radokot, a legnagyobb cseh karmestert: Karel Ancerlt, a filmeseinket: Milos Formant, Jiri Passert, Jan Nemečet és Vojtech Jasnyt. De a többség

¹ Kundera « Búcsúkeringő » című elbeszélésének hőse.

ott maradt, megfosztva hivatása gyakorlásának lehetőségétől vagy bármiféle más szellemi tevékenységtől. S a helyzet azóta sem változott.

— Az 1848-as forradalom leverése után, az osztrák monarchia legsötétebb korszakában, két cseh professzort félreállítottak a prágai egyetemről. Mekkora botrány lett belőle akkoriban! Jól megfontoltam, amit mondok: ilyen hosszú ideig tartó, ekkora méretű és ilyen módszeres irtása a cseh kultúrának, mint ami 1968 óta folyik, a harmincéves háború óta nem volt az ország történetében.

— *Egyetlen rendszer sem tud meglenni kulturális élet nélkül. A politikai helyzet stabilizálódása után nem fogják-e visszaállítani a helyükre azokat, akiket korábban eltávolítottak?*

— A kultúra szóvivőit nem egyszerűen eltávolították vagy « megbüntették »: ki lettek törölve az emlékezetből. Meg sem lehet többé találni a nevüket a kézikönyvekben. Eltűntek, mindazzal együtt, amit egész életükben alkottak; s ennek következtében harminc-negyven évnyi cseh kultúrtörténet fölismerhetlenné vált.

— Könnyű azt mondani, hogy mindez csak egy nagy politikai konfliktus másodlagos és véletlenszerű következménye. De próbáljuk más megközelítésből magyarázni: nem a prágai tavasz eltiprása volt-e az ürügy arra, hogy teljesen szándékosan szétrombolják a cseh kultúrát? Nálunk nem pusztán az ellenálló kultúrát irtják ki, hanem egészen egyszerűen: magát a kultúrát. (...) Márpedig a kultúra a nép emlékezete, a történelmi folyamatosság kollektív tudata, élet- és gondolkodásmód. A könyvek és a festmények csupán tükrök, amelyekben ez a mélykultúra visszatükröződik, összesűrűsödik és megőrződik. Nem akarom tagadni a « prágai tavasz » és az invázió közismert politikai tartalmát. De a helyzet attól kivételesen drámai, hogy túllépi az egyszerű politika kereteit. A népek túlélnek a rendszerváltozásokat. De ha egy nemzetet megfosztanak kultúrájától, azaz emlékezetétől és eredetiségétől, azzal

halálra ítélik. Ez hosszútávú folyamat, de erről van szó, nem kevesebbről.

— *Gondolja, hogy a kommunizmus fel akarja számolni a táborába tartozó nemzeteket mint nemzeteket?*

— A politikai szóhasználat megtévesztő. Én nem a kommunizmusról beszélek, hanem az orosz totalitarizmusról, amelynek szerves része a kulturális erőszak. Ezt 1948 óta tudom: vallásüldözés, a cseh humort ostromozó érzélgős moralizmus, kétharmadrészt a Szovjetunió híreivel telt újságok, hagyományaink karácsonyi kis Jézusát helyettesítő Téalapó az orosz tündérmesékből, hivatalos személyek összecsókolózása — micsoda taszító dolog ez tartozkodó modorú népemnek! —, kötelező csodálat minden iránt, ami orosz, beleértve még a cárokat is.

A cseh kultúrtörténetből csak az maradt meg, amit az orosz totalitarizmus szelleme meg tudott emészteni és be tudott fogadni. Kirekesztve tehát az egész katolikus hagyomány (amely a 17. századi nagy barokk korszakban gyökeresedett meg), ugyancsak kiiktatva az európai ateizmus szelleme (beleértve mindent, ami hitetlenség, szabadgondolkodás, kétkedés, szabadosság), cenzúrázva a « nyugati perverziók » (Kafka életműve, a szürrealizmus, a pszichoanalízis, a strukturalizmus, stb), és mindaz, amire a modern nemzeti tudat épül; így tűnt el a történelemből, filozófiai és szociológiai életművével együtt, T.G. Masaryk, az 1918-as csehszlovák köztársaság megalapítójának óriási alakja.

— 1963-ban volt Csehszlovákiában az a híres nemzetközi konferencia, amelynek célja Kafka életművének rehabilitása volt a « marxista világban ». Az 1968-as megszállás után a hivatalos dokumentumokban a szovjetek ezt a vállalkozást úgy jelölték meg, mint az ellenforradalom kiindulópontját. Az ő szempontjukból nem is tévedtek. A Kafkáért való harc csak az intellektuális ága volt annak a kiterjedt mozgalomnak, amellyel a nemzet — az egész nemzet — életmódját védte: a módot, ahogyan öltözik és gondolkodik, ahogy a betegeket ápolja, a vádlottakat

védi, színházat csinál és gyereket nevel, ahogy megszervezi a munkát és ahogyan ünnepel...

Ennek a hatalmas, népi kulturális ellenállásnak köszönhető, hogy az ország a hatvanas években a művészi alkotómunka egyik legnagyobb korszakát élte (...) miközben a rendszer struktúrája ugyanaz maradt, noha enyhén meggyengülve. Akik összetévesztik a valóságot a puszta politikai rendszerrel (s ki nem teszi ezt manapság?), soha nem érthetik meg, hogy mi történt akkor, soha nem fogják fölfogni az invázió tragédiájának valóságos méreteit, soha nem fogják felmérni, hogy az értékek milyen hatalmas tömege jutott ebek harmincadjára.

Milan Kundera jelenleg Franciaországban dolgozik. A fenti szövegrészek a párizsi Le Monde-nak adott, s 1979. január 19-én megjelent interjúból valók.